

Керецман Надія
доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
ДВНЗ «УжНУ»

ЧЕСЬКІ ПЕДАГОГИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ (остання третина XIX – початок XX ст.)

Для формування національної культури дуже важливим є її зорієнтованість на кращі зразки, досягнення інших культур, що можуть виступати дороговказом прикладом для успішного розвитку. Всяка замкнутість веде до провінційності до певних втрат. Тому культурні контакти, взаємовпливи є необхідною умовою становлення національної культури, а звідси і постійна увага до їх вивчення. Все сказане стосується українсько-чеських культурних взаємин, що набули нових якісних змін, десь навіть масового характеру в останній третині XIX – на початку XX ст. До їх широкого висвітлення зверталися в різний час багато українських та чеських дослідників (З. Неєдли, І. Горак, О. Колеса, В. Жідліцький, М. Мольнар, М. Мундяк-Мольнар, З. Генік-Березовська, В. Шевчук, П. Гонтар). Зникали одні держави, з'являлися інші, змінювалися політичні режими, посилювалася або пом'якшувалася ідеологічна заангажованість, чого гріха таїти, окремих дослідників, але незмінним залишався інтерес до теми культурних взаємин і визнання їх важливості і значущості.

Особливе місце в історії українсько-чеських культурних зв'язків займає освітня сфера. Однією із складових взаємодії в цій сфері була діяльність чеських педагогів в Україні. Йдеться про терени всіх українських земель: і тих, що входили до складу Російської імперії, і тих, що належали до Австро-Угорщини. В цей період в умовах певного економічного підйому, викликаного бурхливим розвитком капіталізму, в українських землях зростає потреба в кваліфікованих кадрах. З метою їх підготовки почали з'являтися нові навчальні заклади, в тому числі і з українською мовою навчання. Останніх, звісно, було небагато. Мовою освіти була російська, польська, німецька або угорська. Наприклад, в Російській імперії для укомплектування навчальних закладів педагогічними кадрами Міністерство освіти (просвещения) практикувало запрошення спеціалістів із-за кордону. В цьому плані певний інтерес представляла Чехія. В кінці XIX – на початку XX ст., дякуючи могутньому економічному потенціалу, успіхам національно-визвольного руху, в Чехії була вирішена одна із найбільших соціальних проблем – досягнута загальна писемність населення [1]. Відкриття у 1882 р. в Празі чеського університету засвідчило й здобутки чехів не тільки в освітній, але й у науковій сфері й послужило каталізатором подальшому їх розвитку. Зворотньою стороною успіхів в освітній сфері стала перенасиченість кадрами, коли чеські педагоги вимушені були шукати професійної реалізації за межами своїх земель.

У навчальні заклади Східної Галичини, що входила в той час до Австро-Угорщини, вони попадали по розподілу після закінчення навчання, або

пройшовши конкурс на заміщення вакантних посад. Їх присутність була помітна у багатьох вищих навчальних закладах. Так в Чернівецькому університеті розпочав свою науково-педагогічну кар'єру відомий чеський вчений К.Врба (1876-1881). Згодом, після переїзду до Праги він став першим чеським професором мінералогії Карло-Фердінандового університету [2]. В Чернівецькому університеті довгий час працював чеський фізик А.Гандл, який в 1893 р. був вибраний його ректором [3].

Значна кількість чеських вчених-викладачів працювала у Львові. Двадцять дев'ять років віддав львівівській політехніці професор геодезії Д.Зброжек. Довгі роки він очолював кафедру геодезії та астрономії, а в 1888-1889 навчальному році був обраний на посаду ректора. Його зусиллями в політехніці була відкрита астрономічна обсерваторія та метеорологічна станція [4], укомплектована та систематизована бібліотека, що дозволило в 1874 р. відкрити її для загального користування [5]. На цій же кафедрі, починаючи з 1895 р., працював професор В.Ласку. Він підготував цілий ряд підручників із геодезії, астрономії, геометрії чеською, польською, німецькою мовами [6]. В інституті викладав, а з 1901 р. став професором, фізик Б.Вопалка [7].

Чеські вчені викладачі працювали практично на всіх факультетах Львівського університету. На юридичному – кримінальне право викладав Ф.Рульф (1858-1871) [8]. На цьому ж факультеті працювали в різні роки чехи Я.Підзієра, Я.Ганчик, А.Черні, А.Горак. На філософському факультеті із 1903 р. викладав археологію та історію стародавнього світу К.Гадачек. Він очолював археологічне відділення [9]. В 1913-1914 навчальному році К.Гадачек був обраний деканом факультету [10]. Саме до нього, як до спеціаліста, зверталися при виявленні археологічних знахідок [11].

В університеті працювала і значна генерація вчених-медиків. На період з 1853 до 1874 р. припадає діяльність на медичному факультеті професора загальної фізіології та патології, відомого фармаколога та окуліста І.Гавранека [12]. Із 1896 р. на факультеті працював випускник Празького університету П.Кучера. В 1901 р. він став доцентом патологічної анатомії, а в 1906 р. – професором гігієни [13]. На факультеті П.Кучера довгий час очолював відділ гігієни, був деканом, продеканом, обирався також членом академічного сенату університету [14]. Як член Крайової ради здоров'я із 1907 р., він багато зробив для покращення санітарної служби в Галичині. Серед молодшого наукового персоналу на факультеті працювали чехи М.Єдлічка, Є.Снопек, Й.Ханія, Я.Зачек, І.Йончек [15].

Чеські спеціалісти, в тому числі і педагоги, часто на маючи змоги працевлаштуватися вдома шукали примінення своїх сил за кордоном і так опинялися на теренах Російської імперії. Талановиті чеські медики – вчені та педагоги – плідно працювали й в інших університетах України. В Харків з ініціативи славіста П.Лавровського в 1860 р. був запрошений О.Лямбль [16]. Він поклав на наукову основу викладання в університеті патологічної анатомії, створив спеціальну кафедру. Прогресивні погляди, демократизм завоювали

йому повагу і авторитет серед студентства. [17]. В Харкові О.Лямбль працював до 1871 р.

Яскраву сторінку в розвиток медичної освіти в Україні вписав професор фізіології чех В.Томса. Університетську освіту він здобув у Празі, практичну школу пройшов при кафедрі фізіології відомого вченого професора К.Людвіга в Відні. В університеті св. Володимира в Києві В.Томса працював з 1865 до 1884 рр. Він не тільки проводив активну педагогічну діяльність, але й керував фізіологічною лабораторією університету, проводив широкі наукові пошуки. Результати наукових досліджень вчений публікував в спеціальних виданнях Праги, Відня, Берліна, з'являлися вони і у вісниках університету [18]. У 1883 р. В.Томса був запрошений на роботу до Празького чеського університету. Цей перехід його колегами по факультету був сприйнятий як “несомненна утрата для науки” [19].

Із Харківським та Новоросійським університетами пов'язана наукова і педагогічна діяльність професора порівняльного мовознавства В.Шерцля (1843-1906) [20]. В Харкові як екстраординарний професор він працював із 1870 р. В Одесі викладав із 1885 до 1897 р. Шерцль володів унікальними здібностями – знав сорок п'ять мов. Він був першим поліглотом в Новоросійському університеті. Вчений був чудовим лектором. За спогадами його учня, згодом відомого вченого В. Бузескула, студентів приваблювала простота, легкість і ясність викладу Шерцлем такого складного предмету [21].

Все ж основною сферою примінення педагогічних здібностей чехів в Україні була середня освіта. Широко відомою особою у Львові був директор із 1882 р. однієї із гімназій чех Е.Гамерський [22]. У львівській реальній школі викладав Л.Фіалка. Він активно співпрацював із українським вченим К.Студинським і допомагав йому при підготовці до видання переписки Я.Головацького, вичитуючи і коректуючи листи чеських кореспондентів [23]. З останнім пов'язаний цікавий сюжет, що стосується нашої теми і розкриває значення особистих зв'язків у працевлаштуванні чеських педагогів. Так, позбавлений права працювати у Львівському університеті після другого Слов'янського з'їзду в Москві він на прохання чеського мовознавця та історика літератури Адольфа Патери запропонував Попечителю Віленського учбового округу для викладання у ввірених йому музичних закладах, молодого тоді ще (1873-1874), чеського композитора Зд. Фібіха [24].

Чехи навчали українських школярів різних предметів. Наприклад, в кінці 70-х – початку 90-х рр. креслення та малювання в реальних училищах Одеси та Рівного викладав син відомої чеської письменниці Б.Немцовой – Я.Немец (1843-1898) [25]. В основному ж чехи спеціалізувалися на викладанні таких предметів: математика, музика, класичні мови, фізкультура.

Кількість чеських викладачів-класиків в Україні особливо зросла після реформи середньої освіти в 1871 р., що висунула грецьку і латинську мови в число головних предметів. Гостру нестачу кадрів вдалося покрити за рахунок педагогів, запрошених із-за кордону. Головний наголос був зроблений на вихідців із Чехії та Моравії. Їм легше було оволодіти російською мовою, на якій відбувалося викладання в учбових закладах тих українських земель, що

входили до складу Російської імперії. Для їх підготовки при Петербурзькому університеті був створений спеціальний слов'янський учительський інститут, який щороку випускав 20 спеціалістів [26]. Із 1 квітня 1866 р. до 1 серпня 1882 р. інститут підготував 176 спеціалістів, серед яких 82 (46,8%) було чехами. 30 із них були розподілені для роботи в гімназії Одеси, Харкова, Ніжина, Чернігова, Миколаєва, Кам'янець-Подільського, Бердянська та ін. [27].

Випускники слов'янського інституту, як правило, ставали не тільки добрими викладачами, але й активно займалися організацією навчального процесу. Прикладом може послужити діяльність братів А. та В.Добіашів, що отримали призначення в історико-філологічний інститут кн. Безбородко в Ніжині. Алоіз Добіаш склав план реорганізації бібліотеки інституту, укомплектував та каталогізував її. Деякий час він був навіть директором інституту. Обидва брати підготували і видали серію підручників, склали хрестоматію перекладів грецьких текстів, цікавили їх і питання теорії педагогіки. Так, А.Добіаш опублікував в "Словянском обозрениі" за 1892 р. статтю "Амос Коменський та середня школа" [28].

Сильною і багаточисельною була генерація чехів – викладачів класичних мов в Києві. Найбільш відомими серед них були А.Поспішіль, В.Петр, А.Яреш, І.Урбан. В останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. вони викладали в І, ІІ, ІІІ Києво-Печерській гімназіях, в ряді приватних учбових закладах – А.Бейтеля, А.Жекуліної, в колегії П.Галагана [29]. В.Петр і А.Поспішіль були також приват-доцентами університету св. Володимира. Разом вони підготували для потреб гімназій та студентів греко-російський словник. А.Поспішіль, зокрема, написав декілька підручників з латинської граматики, редагував переклад книги чеського автора Ф.Велішського "Быт греков и римлян" [30]. Всі вони не тільки активно займалися викладанням, але як члени київського товариства класичної філології та педагогіки, що існувало із 1875 р., займалися розробкою методики викладання цих предметів у середніх навчальних закладах. Про це свідчить тематика їх доповідей, прочитаних на засіданнях товариства [31]. Члени товариства постійно організовували конкурси учнівських робіт. Цією діяльністю були охоплені не тільки київські навчальні заклади, але й гімназії Кам'янець-Подільського, Ніжина, Немирова, Новгород-Сіверського, Чернігова та ін. [32].

Великим був вклад чехів у справу музичної освіти в Україні. Вони працювали викладачами музики та співів в середніх навчальних закладах майже всіх великих міст України. Тільки в Полтаві це були брати Єдлічки, Павлик, Веселські, Копта, Копецький [33]. Трьох вчителів музики чехів мав у своїй біографії і юний М.Лисенко. В Києві це були А.Поночні, Нейнквіч, а в Харкові – Вільчек [34].

Чи не найяскравішою особистістю в музичній педагогіці в Україні в останній третині ХІХ ст. був О.Шевчик, що викладав у музичному училищі Київського відділу Російського музичного товариства (1875-1892) [35]. За роки перебування в Києві він підготував 200 першокласних скрипалів [36]. До розробленої О.Шевчиком методики викладання українські та російські музиканти-педагоги зверталися і після його від'їзду до Праги,

використовуючи навчальні посібники, перекладені на російську мову А.Поспішілем.

В цьому ж училищі працювали випускники Празької консерваторії: викладач музичної теорії І.Шадек (кінець 60 – початок 70-х рр.), класичної гармонії, історії музики – І.Альтані (1869-1871, 1875-1876), клас віолончелі в 1880-1886 рр. вів В.Алоїз-Музикант [37].

Чеські педагоги-музиканти своєю творчою працею, глибокими знаннями зажили такої слави, що часто дирекції музичних училищ прагнули співпрацювати тільки з ними. Так було, наприклад, в Катеринославі. Після появи в училищі в 1906 р. талановитого Й.Кржички, сюди ж були запрошені А.Яворські, Й.Леві, Ф.Лор, Г.Нагловський. Ці музиканти не тільки успішно працювали на ниві музичної освіти, але й брали участь в організації музичного життя міста. Важливим напрямком їхньої діяльності була популяризація чеської музики. Саме дякуючи їм в Катеринославі вперше пролунали твори чеських класиків – Б.Сметани та А.Дворжака [38].

Чимало чехів – викладачів музики працювало в Східній Галичині та Буковині. В Чернівцях із 1887 р. в музичній школі вів клас скрипки, фортепіано, викладав співи і гармонію В.Гржималі [39]. Тут же в 90-х рр. викладав музику Ф.Калоусек, брат відомого чеського історика Й.Калоусека [40]. В Перемишлі в 80-і рр. розгорнув педагогічну діяльність Л.Седлак [41].

Чисельну групу становили чеські музиканти у Львові. За свідченнями автора книги з історії чеської колонії у Львові Й.Фейгла в кінці XIX ст. в гімназіях міста музику і співи викладали 17 чехів [42].

Суттєвим був вклад чеських педагогів у справу становлення і розвитку в Україні фізичної культури. Всі вони виростили на традиціях відомого фізкультурно-гімнастичного руху соколів, що бурхливо розвивався в Чехії з 60-х рр. XIX ст. Популярність цього руху спричинила появу у Празі спеціальних вищих курсів, що готували вчителів фізкультури з правом викладання в учбових закладах слов'янських земель. В Україні випускники цієї школи з'явилися в кінці XIX ст. Одним із перших був Ю.Хрумлік в Харкові [43]. Згодом, в гімназіях Харкова і Харківської губернії працювали викладачами фізкультури К., В. та А.Бенеші, О.Богм, Ф.Єнґліц, Я.Карасек, Я.Валда, К.Вік, Ф.Волек. В жіночих гімназіях, зокрема, в Полтаві та губернії викладали М.Длоуга, М.Пілка, в Катеринославі – А.Клеїнова, К.Кунштатова [44]. Взагалі в Російській імперії, в тому числі українських землях, напередодні першої світової війни працювало 120 чехів – викладачів фізкультури [45].

Інтерес до системи сокольської гімнастики в Україні був настільки великий, що в Чернігові з'явилася спеціальна школа підвищення кваліфікації викладачів фізкультури, які працювали за цією методою [46].

Розповсюдженню сокольської гімнастики сприяли і спортивні товариства “Соколів”, які створювалися на зразок чеських. В Україні перша така організація виникла в 1894 р. в м. Купчинці на Тернопільщині. Київські “соколи” із філіями в Дубно, Рівне, Житомирі з'явилися в 1907 р. [47]. Викладачі гімназій були активними учасниками спортивних товариств.

Кращому ознайомленню з новими методами фізичного виховання учнів сприяла і участь викладачів гімназій України у злетах чеських сокольських общин, І Всеслов'янському з'їзді "Соколів", що у 1912 р. пройшов у Празі [48].

Не все було безхмарно у відносинах. На їхню якість впливали політичні причини. Занепад прослов'янських настроїв у середовищі української інтелігенції особливо став відчутним після Баденівських виборів 1897 р. Почуття образи до «братів-слов'ян» були викликані їхньою байдужістю до українських інтересів. Зокрема йшлося про вимогу про відкриття українського університету у Львові, котру не підтримали чеські депутати парламенту у Відні [49]. Все ж прикладів підтримки української культури було набагато більше.

Таким чином, чеські спеціалісти внесли значний вклад в розвиток освіти в Україні. Їх діяльність об'єктивно сприяла формуванню національної інтелігенції, розвитку педагогічної думки, розповсюдженню знань в українських землях. Вони працювали у всіх ланках системи освіти. Традиційні сфери застосування їх педагогічних здібностей – класичні мови, музика, математика – в кінці ХІХ на початку ХХ ст. доповнилися викладанням фізкультури і популярної в той час сокольської гімнастики. Часто чеські педагоги ставали організаторами освітньої справи: очолювали школи, училища, ставали завідувачами кафедр, обиралися деканами факультетів, ректорами вищих навчальних закладів; брали активну участь у підготовці і виданні учбової та методичної літератури; удосконалювали роботу навчально-допоміжних підрозділів – бібліотек, лабораторій. Заслугою чеських педагогів було і їх прагнення познайомити студентську та учнівську молодь із історією, культурними здобутками власного народу. Все це служило справі розвитку освіти на українських землях і поглиблення взаєморозуміння між двома народами.

1. Кузьмин М.Н. Школа и образование в Чехословакии (конец ХУІІІ – 30-е годы ХХ в.). – М., 1971. – С.134.
2. Червінко Я. Три етапи розвитку Чернівецького університету (до сторіччя з дня заснування) // Дукля – 1975 - № 6 – С.42.
3. *Historia Uniwersitetu Lwowskiego.* - Lwow, 1894. - Cz. 2. – S.328.
4. *Zajaczkowski W. Szkoła politechniczna we Lwowie.* – Lwow, 1894. –S.118.
5. Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф.146. – Оп.66. – Од.зб.885. – Арк.2,9,17.
6. *Kronika Uniwersitetu Lwowskiego.* 1894/5 – 1897/8/ - Lwow, 1899. – Т.1. – S.224-225.
7. ЦДІАЛ. – Ф.146. – Оп.51а. – Од.зб. 939. – Арк.52.
8. *Historia ...* - S.310-316.
9. *Sklad personalu i program wykadow w polrocsu letniem 1905/1906* С.К.Університет іменія Цесаря Франціцка І ве Лвові. – Лвов, 1906. – S.39.
10. *Sklad С.К.Університету іменія Цесаря Франціцка І ве Лвові в року академіккем 1913/1914.* – Лвов, 1913. – S.3.

11. Діло. – 1904. - № 209.
12. Historia ... - S.327.
13. Львівський обласний державний архів. – Ф.26. – Оп.13. – Од.зб.419. – Арк.16,43.
14. Sklad personalu i program wykladow w polroczu zimowem 1906/1907 ... - Lwow, 1906. – S.17.
15. Sklad personalu i program wykladow w polroczu zimowem 1905/1906 ... - Lwow, 1905. – S.40.
16. Иванов Ю.Ф. Чешские ученые в университетах России // Ученые записки Великолуцкого государственного пединститута. – Великие Луки, 1965. – Вып.22. – С.76-78.
17. Багалий Д.Н., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1906. – С.708.
18. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета св.Владимира. – К., 1884. – Т.1. – С.654-655.
19. Державний архів м.Києва (далі ДА м.Києва). – Ф.16. – Оп.322. – Од.зб.58. – Арк.1зв.
20. Ottuv slovník naučný. – Praha, 1906. – Díl.24. – S.558.
21. Санкт-Петербурзьке відділення архіву РАН. – Ф.325. – Оп.1. – Од.зб.57. – Арк.23.
22. Діло. – 1882. - № 61.
23. Студинський К. Передмова // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. – Львів, 1905. – С.І-ІІІ.
24. Лаптева Л.П. Зв'язки Я.Ф.Головацького з чеськими вченими (за даними його неопублікованих листів до Адольфа Патери) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 44. – Львів, вид-во Львівського ун-ту, 1992. – С. 116-117.
25. Ottuv slovník naučný. – Praha, 1902. – Díl.18. – S.66.
26. Свет. – 1870. - № 6.
27. Список стипендиатов Славянского учительского института в СПб. // Центральный государственный исторический архив России в Санкт-Петербурге. – Ф.733. – Оп.169. – Од.зб.230. – Арк.5-34.
28. Историко-филологический институт кн.Безбородко в Нежине 1875-1900. Преподаватели и воспитанники (биографический справочник). – Нежин, 1900. – С.24-26.
29. Столетие Киевской I гимназии (1811-1911). – К., 1911. – Т.1. – С.151; Центральный державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК). – Ф.442. – Оп.631. – Од.зб.156. – Арк.1-2.
30. Ottuv slovník naučný. – Praha, 1907. - Díl.26. – S.523.
31. ДА м. Києва. – Ф.16. – Оп.469. – Од.зб.172. – Арк.3, 4зв.
32. Там же. – Ф.154. – Оп.1. – Од.зб.1. – Арк.1,2,7,8,53,54.
33. Kovarik I. Zazitky a dojmy Ruskeho cecha za carstvi. – Praha, 1932. – S.106.
34. Старицький М. До біографії М.В.Лисенка // М. Лисенко в спогадах сучасників. – К., 1968. – С.13.

35. Samajevova K. Kyjevske období cinnosti Otakara Sevcika // Hudebni rozhledy. – Praha, 1973. – Roc.26 – C.12. – S.566-569.
36. Лапсюк В. Київський скрипаль В.Сікард // Музика. – 1984. - № 4. – С.30.
37. Кузьмін М.І. Забуті сторінки музичного життя Києва. – К., 1972. – С.194; ДА м.Києва. – Ф.176. – Оп.1. – Од.зб.4. – Арк.2; Од.зб.75. – Арк.1.
38. Schanilec J. Za slavov. Steni o ceskych hudebnicich v Rusku zvlaste od druhe poloviny XYIII do pocatku XX stoleti. – Praha, 1961. – S.169-170.
39. Демочко К. Мистецька Буковина. Нарис з минулого. – К., 1968. – С.95.
40. Ottuv slovník naučný. – Praha, 1908. – Dil.13. – S.822.
41. Stesko F. Cesky hudebnici v ukrajinske crkevne hudbe. – Praha, 1935. – S.31.
42. Feigl L. Sto let ceskeho zivota ve Lvove. 1867—1896. Zalozeni “Ceske Besedy” ve Lvove a zivot v ni. – Lvov, 1925. – Dil.2. - S.78-90.
43. Schanilec J. Prispěvek k působení českých profesorů na Rusi // Prspěvky k dějinám česko-ruských kulturních stiků. – Praha, 1969. – Sv.2. – S.242.
44. Pospisil A. Československá duševní armáda na Rusi // Nase zahraničí. – Praha, 1925. – S.21, 26, 125, 138, 226; 1926. – S.69, 191, 193.
45. Ocenasek A. Organizace telovýchovna-telesna vychova na skolach // Československa vlastiveda. Osveta. – Praha, 1931. – Dil.10. – S.588.
46. ЦДІАК – Ф.707. – Оп.79. – Од.зб.75. – Арк.255.
47. Svihovski V. Kijev a kijevsti cesi // Nase zahraničí. – Praha, 1924. – Roc.4. – C.4. – S.5-7.
48. Ковба Ж.М. Побут і культура чеських поселенців на Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Укр. Слов'янознавство. – 1971. – Вип.4. – С.150.
49. Див. докладніше: Круглашов А. Віденська «Січ» і слов'янство: зв'язки та орієнтація (1860-ті рр. – поч. ХХ ст.) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 47. Львів, вид-во Львівського ун-ту, 1995. - С. 65-68; Качмар В. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині (1901-1908 рр.). // Там же. – Вип. – 52. – Львів, вид-во Львівського ун-ту, 2002. – С. 27-58.